

Inhoud

1 INLEIDING

1.1	Het onderwijs in Zeeland en Staats-Vlaanderen	17
1.2	Doel en vraagstelling	17
1.3	Geografische, chronologische in inhoudelijke begrenzing	18
1.4	Historiografie	19
1.5	Bronnen en methodiek	21
1.6	Opbouw van het boek	22

2 HET ONDERWIJS EN DE REFORMATIE

	Het onderwijs en de Reformatie	25
2.1	Het onderwijs tot 1572	25
	- <i>Meer scholen</i>	25
	- <i>Grote scholen en bijscholen</i>	28
2.2	Staatkundige en politieke ontwikkelingen tijdens en na de Opstand	32
2.3	De Reformatie en de gevolgen voor het onderwijs	37
	- <i>Zeeland</i>	37
	- <i>Staats-Vlaanderen</i>	40
	- <i>Het onderwijs</i>	41
	- <i>Specialisatie en diversificatie</i>	43
2.4	De steden en dorpen en het onderwijs	45
	- <i>Motivatie</i>	45
	- <i>Vlissingen</i>	47
	- <i>Veere</i>	48
	- <i>Reimerswaal</i>	48
	- <i>Zierikzee</i>	49
	- <i>Middelburg</i>	50
	- <i>Goes</i>	52
	- <i>Tholen</i>	53
	- <i>De smalsteden</i>	54
	- <i>Walcheren</i>	56
	- <i>Schouwen, Duiveland en Sommelsdijk</i>	57
	- <i>Zuid-Beveland</i>	58
	- <i>Tholen</i>	60
	- <i>Committimus</i>	62
	- <i>Westelijk Staats-Vlaanderen</i>	62
	- <i>Oostelijk Staats-Vlaanderen</i>	64

- Balans	67
2.5 De eerste gereformeerde schoolmeesters en schoolvrouwen	69
- <i>Herkomst van de schoolmeesters in Zeeland en het Committimus</i>	70
- <i>Herkomst van de schoolmeesters in Staats-Vlaanderen</i>	74
- <i>Vroegere beroepen</i>	75
- <i>Voormalige rooms-katholieke geestelijken</i>	77
- <i>Start van de schoolmeesters</i>	77
- <i>Klachten over te weinig inkomsten</i>	78
2.6 Een dekkend net	81
- <i>Geestelijke goederen</i>	81
- <i>Walcheren</i>	85
- <i>Schouwen-Duiveland</i>	88
- <i>Zuid-Beveland</i>	90
- <i>Tholen, Nieuw-Vossemeer en Sint Philipsland</i>	93
- <i>Noord-Beveland</i>	94
- <i>Committimus</i>	95
- <i>Scheldeforten</i>	97
- <i>Westelijk Staats-Vlaanderen</i>	99
- <i>Oostelijk Staats-Vlaanderen</i>	100
2.7 Balans	100

3 OVERHEID EN KERK

Overheid en kerk	103
3.1 De Zeeuwse schoolorde (1583) en de Zeeuwse kerkorde (1591)	104
- <i>De schoolorde</i>	104
- <i>De kerkorde</i>	106
- <i>Schoolreglementen elders</i>	107
- <i>Benoeming en ontslag van schoolmeesters</i>	108
3.2 De Staten van Zeeland	111
- <i>Samenstelling</i>	111
- <i>Bemoeienis met het onderwijs</i>	111
3.3 De Raad van State	113
- <i>Vrije van Sluis en Hulsterambacht</i>	114
- <i>Schoolreglement</i>	115
- <i>Benoemingsbeleid</i>	118
- <i>Keuze op lokaal niveau</i>	126
- <i>Toezicht</i>	132
3.4 De stadsbesturen	133
- <i>Schoolaanbod</i>	133
- <i>Reglementen</i>	134
- <i>Het schoolmeestersgilde te Middelburg</i>	135
- <i>De smalsteden</i>	136
- <i>Staats-Vlaanderen</i>	136
- <i>Toezicht</i>	137
3.5 De ambachtsheren en de colleges van schout en schepenen	141

- <i>Ambachtsheren</i>	142
- <i>De Staten van Zeeland als ambachtsheer</i>	145
- <i>De steden als ambachtsheer</i>	147
- <i>Schouten en schepenen</i>	148
- <i>Toezicht</i>	148
3.6 De Provinciale synode en de classes van de Gereformeerde kerk	149
- <i>Synode en classes</i>	149
- <i>Toelating van de schoolmeesters-voorzangers</i>	151
- <i>Visitatie in Zeeland</i>	153
- <i>Visitatie in Staats-Vlaanderen</i>	156
- <i>Classicaal Schoolreglement</i>	158
- <i>Bescherming van de schoolmeesters</i>	159
3.7 De kerkenraden van de gereformeerde gemeenten	160
- <i>Reglementen</i>	160
- <i>Toezicht</i>	161
- <i>Verhouding tussen de kerkenraden en de schoolmeesters in de steden</i>	164
- <i>Verhouding tussen de kerkenraden en de schoolmeesters op het platteland</i>	166
- <i>Verhouding tussen de kerkenraden en de classis</i>	167
- <i>Confessionalisering</i>	168
3.8 Verhoudingen tussen de stedelijke besturen en de Gereformeerde kerk	170
- <i>De Zeeuwse steden</i>	170
- <i>De Zeeuwse smalsteden</i>	175
- <i>De steden in het Committedimus</i>	181
- <i>De steden in Staats-Vlaanderen</i>	181
3.9 Verhoudingen tussen de ambachtsheren en de Gereformeerde kerk	184
- <i>Regelgeving</i>	184
- <i>Hollandse invloed</i>	185
- <i>Ambachtsheerlijke macht</i>	187
- <i>Herstel van de kerkelijke invloed</i>	192
- <i>Onenigheid tussen de ambachtsheren en de predikanten</i>	197
- <i>Balans</i>	199
3.10 Verhoudingen tot Rooms-katholieken, Lutherse en Doopsgezinden	200
- <i>Rooms-katholieken</i>	200
- <i>Voor katholiek onderwijs naar elders</i>	204
- <i>Doopsgezinden</i>	204
- <i>Lutherse</i>	204
3.11 Ontwikkelingen in de tweede helft van de achttiende eeuw	207
- <i>Onderwijs als overheidstaak</i>	207
- <i>Omgangsoecumene</i>	214
- <i>Patriotten en prinsgezinden</i>	217
- <i>Bataafse revolutie</i>	219
- <i>Weren van Oranjegezinde schoolmeesters</i>	223
- <i>Gevolgen voor het onderwijs</i>	225
- <i>Uitsluiting van de bemoeienis van de ambachtsheren en de kerken</i>	228
- <i>De onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806</i>	230
3.12 Conclusies	232

4 ONDERWIJSGEVENDEN

Onderwijsgevenden	235
4.1 Introductie	235
4.2 Opleiding en vereisten	237
- <i>Opleiding</i>	237
- <i>Vereisten</i>	240
- <i>Leeftijd</i>	241
- <i>Gereformeerd lidmaat</i>	242
4.3 Benoemen en toelaten	245
- <i>De bevoegdheid tot benoeming en toelating</i>	245
- <i>Reguleren en limiteren van het aantal scholen in de grote steden</i>	245
- <i>Solliciteren</i>	247
- <i>Selecteren en kiezen</i>	251
- <i>Examinering door de classes</i>	254
- <i>Kennis van de gereformeerde leer</i>	260
- <i>Ondertekening van de Formulieren van enigheid</i>	261
- <i>Examinering in de grote steden in Zeeland</i>	264
- <i>Toelatingsbeleid in de grote steden in Zeeland</i>	266
- <i>Vergelijkende examens</i>	268
- <i>Examinering van schoolmeesters door de Raad van State</i>	270
- <i>Protectionisme</i>	273
- <i>Leer en leven</i>	273
- <i>Simonie</i>	276
4.4 Schoolmeestersgilde te Middelburg	277
- <i>Examens en toelating</i>	277
- <i>Inkomst- en jaargelden</i>	280
- <i>Gildebestuur</i>	281
- <i>Sociale functie</i>	282
- <i>Onderlinge cohesie</i>	283
4.5 Herkomst en achtergronden	284
- <i>Herkomst in het algemeen</i>	284
- <i>Herkomst uit Holland</i>	287
- <i>Herkomst uit het buitenland</i>	287
- <i>Standplaatsruiling</i>	289
- <i>Eerdere beroepen</i>	290
- <i>Familietradities</i>	293
- <i>Lichaamsgebreken</i>	296
- <i>Wezen</i>	297
4.6 Functioneren	297
- <i>Geschiktheid</i>	297
- <i>Zelfstudie</i>	298
- <i>Nalatigheid in het schoolhouden</i>	299
- <i>Voorbeeldfunctie</i>	300
- <i>Binnen de plaatselijke gemeenschap</i>	301

- <i>Verhouding tot de predikanten</i>	303
- <i>De pastorale markt</i>	305
- <i>Status</i>	306
- <i>Waardering</i>	308
- <i>Onderlinge contacten en zelfbeeld</i>	310
4.7 <i>Gedrag</i>	312
- <i>Toezicht op leer en leven</i>	312
- <i>Sexuele handelingen met schoolmeisjes</i>	215
- <i>Rechtzinnigheid</i>	316
- <i>Aantrekkingskracht van het rooms-katholicisme</i>	317
4.8 <i>Carrièreverloop</i>	318
- <i>Promotie</i>	318
- <i>Wees- en armkinderhuizen</i>	320
- <i>Een ander beroep</i>	322
4.9 <i>Nevenactiviteiten</i>	325
- <i>Van diversiteit naar specialisatie</i>	326
- <i>Voorzanger en voorlezer</i>	327
- <i>Koster, consistoriedienaar en klokluiders c.a.</i>	328
- <i>Organist, ziekenrooster en catechiseermeester</i>	330
- <i>Administratieve functies</i>	331
- <i>Bestuurlijke functies</i>	334
- <i>Kerkelijke functies</i>	337
- <i>Ontvanger van belastingen en penningmeester</i>	338
- <i>Landmeter</i>	341
- <i>Landbouwer</i>	343
- <i>Herbergier en winkelier</i>	343
- <i>Ambachtelijk werk</i>	344
- <i>Auteur en vertaler</i>	345
- <i>Wetenschapper en genootschapslid</i>	347
4.10 <i>Inkomen</i>	348
- <i>Rectoren, conrectoren en preceptoren</i>	348
- <i>Nederduitse en Franse (stads)schoolmeesters</i>	350
- <i>Nederduitse en Franse schoolmeesters op het platteland</i>	355
- <i>Schoolmeesters in wees- en armhuizen</i>	362
- <i>Ondermeesters</i>	362
- <i>Klachten</i>	363
- <i>Vergelijkingen en verschillen</i>	365
4.11 <i>Echtgenotes</i>	369
- <i>Wens en noodzaak</i>	369
- <i>Zorg voor weduwen</i>	373
4.12 <i>Ontslag</i>	377
- <i>Regelgeving</i>	378
- <i>Ontslag wegens ouderdom, langdurige ziekte of invaliditeit</i>	379
- <i>Ontslag wegens disfunctioneren</i>	380
- <i>Ontslag wegens wangedrag</i>	381
- <i>Pensioen</i>	384

4.13	Kritiek en pogingen tot verbetering	389
4.14	Conclusies	391
5	HET ONDERWIJS	
	Het onderwijs	395
5.1	Soorten onderwijs	395
	- <i>Latijnse scholen</i>	396
	- <i>Nederduitse scholen</i>	398
	- <i>Franse scholen</i>	402
	- <i>Kleine kinderscholen</i>	407
	- <i>Nederduitse en Franse meisjesscholen</i>	411
	- <i>Naai- en breischolen</i>	414
	- <i>Weeshuizen</i>	415
	- <i>Armscholen</i>	418
	- <i>Engelse en Duitse scholen</i>	420
	- <i>Thuisonderwijs</i>	420
5.2	Huisvesting	422
	- <i>Schoolhuizen</i>	422
	- <i>Overheidsbemoeyenis in Zeeland</i>	425
	- <i>Overheidsbemoeyenis in Staats-Vlaanderen</i>	430
	- <i>De school van buiten en van binnen</i>	432
	- <i>Indeling en meubilair</i>	435
	- <i>Verwarming</i>	440
	- <i>Hygiëne</i>	441
	- <i>Verbeteringen in de tweede helft van de achttiende eeuw</i>	442
5.3	Schooltijden en vakanties	446
	- <i>Schooldagen en -uren</i>	446
	- <i>Begin en einde van de schooldag</i>	449
	- <i>Absentie</i>	452
	- <i>Vakanties</i>	453
	- <i>Sluiting in de zomer</i>	454
	- <i>Avondschool</i>	459
5.4	Methodiek	461
	- <i>Hoofdelijk onderwijs</i>	461
	- <i>Aanwezigheid</i>	464
	- <i>Klassen in de Nederduitse en Franse scholen</i>	467
	- <i>Klassen in de Latijnse scholen, examens en de promotie</i>	467
	- <i>Schoolboeken</i>	472
	- <i>Verbeteringen in de tweede helft van de achttiende eeuw</i>	474
5.5	Spellen en lezen	476
	- <i>Spellen en lezen</i>	476
	- <i>Verbeteringen in de tweede helft van de achttiende eeuw</i>	481
	- <i>Het Zeeuwse dialect</i>	484
5.6	Schrijven	485
	- <i>Schrijven</i>	485

- Pennen, inkt en papier	489
- Voorschriften	490
- Boeken	492
5.7 Om de prijs	494
- Schrijven om de prijs	495
- Prijsjes van de schoolmeesters en schoolvrouwen	496
- Prijzen op de Nederduitse en Franse scholen in de steden	496
- Prijsboeken op de Nederduitse scholen op het platteland	505
- Prijsboeken op de Latijnse scholen	508
5.8 Godsdienstonderwijs	511
- Kerkgang	511
- Leren en catechiseren	514
- Opzeggen van de antwoorden van de Heidelbergse catechismus in de kerk	515
- Catechisatie door de predikanten en ziekentroosters	517
- Catechisatieboekjes en methodiek	519
- Kritiek en maatregelen	526
- Letterkennis en vroomheid	529
- Godsdienst tot beschaving	530
5.9 Rekenen en cijferen	533
- Cijfers en sommen	534
- Rekenboeken	536
- Rekenen in de Bijbel	537
- Boekhouden	538
- Traditioneel rekenen	539
5.10 Zingen	541
- Zingen van psalmen	541
- De nieuwe psalmberijming (1773)	542
5.11 Geschiedenis, aardrijkskunde en natuurkunde	544
5.12 Handwerken	547
5.13 Frans en andere vakken op de Franse scholen	549
5.14 Latijn, Grieks en andere vakken op de Latijnse scholen	551
- Latijn en Grieks	551
- Geschiedenis, aardrijkskunde en schrijven	553
- Schooltoneel	555
- Oraties door de rectoren	556
5.15 Discipline	557
- Disciplineren	557
- Straffen	559
- Disciplineren tot beschaving	564
5.16 Privaatonderwijs	567
5.17 Beroepsonderwijs	569
- Zeevaartonderwijs	569
- Landmeetkundig onderwijs	573
- Cijferen, wiskunde en boekhouden	573
- Tekenonderwijs	573
- Muziekonderwijs	575

- <i>Kantklossen, naaien, breien en spinnen</i>	575
5.18 Wetenschappelijk onderwijs	576
- <i>Illustre school in Middelburg</i>	576
- <i>Lectoraten in Zierikzee, Goes en Vlissingen</i>	589
- <i>Een universiteit in Zierikzee</i>	591
5.19 Onderwijsvernieuwingen	593
- <i>Prijsvraag van het Zeeuws genootschap der Wetenschappen</i>	593
- <i>Maatschappij tot Nut van 't Algemeen</i>	596
5.20 Conclusies	600

6 DE LEERLINGEN EN DE RESULTATEN VAN HET ONDERWIJS

De leerlingen en de resultaten van het onderwijs	605
6.1 Onderwijsparticipatie	605
- <i>Aantallen leerlingen en de onderwijsdeelname</i>	605
- <i>Aantallen leerlingen naar de soorten onderwijs</i>	610
- <i>Jongens en meisjes, spellers, lezers en schrijvers</i>	617
- <i>Sluiting in de zomer</i>	618
- <i>Avondonderwijs</i>	619
6.2 Frequentie en duur van het schoolbezoek	620
- <i>Kleine kinderscholen</i>	620
- <i>Nederduitse scholen</i>	621
- <i>Franse scholen</i>	622
- <i>De Latijnse scholen</i>	624
6.3 De rol van de ouders	624
- <i>Plicht tot onderwijs</i>	625
- <i>Godzalig opvoeden</i>	627
- <i>Zelf les (laten) geven</i>	628
- <i>Keuzemogelijkheden in het Nederduitse onderwijs</i>	629
- <i>Keuzemogelijkheden in het Franse onderwijs</i>	633
- <i>Keuzemogelijkheden in het Latijnse onderwijs</i>	636
- <i>In de kost</i>	640
- <i>De kosten van de kost</i>	644
- <i>Steun voor de schoolmeester bij straf</i>	646
- <i>Waardering voor het onderwijs</i>	649
6.3 Onderwijs van armenkinderen	651
- <i>In de steden</i>	651
- <i>Op het platteland</i>	654
- <i>In de praktijk</i>	657
- <i>In de wees- en armkinderhuizen</i>	659
6.4 Onderwijs aan kinderen van minvermogenden	660
- <i>Platteland en kleine steden</i>	661
- <i>Zeeuwse steden</i>	664
- <i>Positieve voorbeelden</i>	665
6.5 Resultaten	669

	- <i>Alfabetisering in Zeeland en Staats-Vlaanderen</i>	669
	- <i>In nationaal en internationaal perspectief</i>	673
6.5	Conclusies	677
7	CONCLUSIES	
	Conclusies	679
	- <i>Ideële motivatie</i>	679
	- <i>Confessionalisering</i>	680
	- <i>Economie versus religie</i>	681
	- <i>Onderwijs in het belang van het land</i>	682
	- <i>Onderwijs in het belang van de Gereformeerde kerk</i>	682
	- <i>Onderwijsgeevenden in dienst van het land, de kerk en de ouders</i>	683
	- <i>Onderwijs in soorten</i>	684
	- <i>Epiloog</i>	685
	SAMENVATTING	687
	SUMMARY	694
	LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	703
	LITERATUUR	703
	BIJLAGEN	
1.	<i>Plakkaat en ordonnantie van de schoolorde van Zeeland, 1583</i>	725
2.	<i>Lijst van schoolreglementen</i>	728
3.	<i>Aantallen sollicitanten naar de functies van Nederduits schoolmeester</i>	735
4.	<i>Maatregelen door kerkenraden tegen schoolmeesters</i>	738
5.	<i>Tarieven van school- en kostgelden</i>	742
6.	<i>Toelagen van schoolmeesters-voorzangers op het platteland</i>	751
7.	<i>Eigenaren van de schoolgebouwen voor het Nederduitse onderwijs in Zeeland in 1799 en in Staats-Vlaanderen, 1790/1795</i>	753
8.	<i>Lijst van school- en catechisatieboeken</i>	755
9.	<i>Schrijfvaardigheid aan de hand van ondertekende rekesten</i>	772
10.	<i>Lijst van onderwijsgeevenden</i>	778
	INDEX OP GEOGRAFISCHE NAMEN	833
	INDEX OP PERSOONSNAMEN	843